

Hur gick det se'n? De första åren av HDs tredje sekel

I samband med HDs 200-årsjubileum år 1989 gav SvJT ut ett dubbelhäfte med ett antal artiklar om domstolen och dess verksamhet. HDs ordförande Olle Höglund rapporterade under rubriken Högsta domstolen — en jubilar i utveckling (s. 178) om förändringar som hade skett under senare år och drog upp vissa perspektiv inför framtiden. När det nu har förflutit ytterligare fem år kan det vara av intresse att komplettera med några uppgifter om hur domstolens tredje sekel har tagit sin början. Jag inleder med litet statistik.

Måltillströmningen har fortsatt att öka kraftigt. Av Olle Höglunds redogörelse framgår att antalet till HD fullföljda mål hade stigit från 1 329 år 1971 till 3 090 år 1987. År 1992 var antalet uppe i 4 027 och år 1993 i 4 724. Det sammanlagda antalet inkomna mål och ärenden — alltså inbegripet ärenden om resning, utlämningsärenden m. m. — översteg det året för första gången siffran 5 000 och stannade på 5 325. Ökningen har fortsatt i år, då antalet nya mål och ärenden under de första två månaderna låg 19 % över motsvarande antal föregående år.

Den stadigt ökande strömmen av fullföljda mål motsvaras inte av någon påtaglig stegring av antalet prövningstillstånd. Dessa har under åren 1988–1993 uppgått till resp. 183, 156, 155, 149, 172 och 174. Det kan synas ligga nära till hands att anta att HD genom åren har blivit mera kräsen vid urvalet av mål som skall ges prövningstillstånd, eftersom andelen dispenserade mål minskar. Kanske förhåller det sig så. Själva har dock HDs ledamöter knappast någon känsla av att dispensprövningen har blivit mera restriktiv.

Det är inte bara antalet inkommande mål och ärenden som har ökat. Också averkningen har stigit och detta i nästan samma takt. Det innebär att domstolen hittills har lyckats undgå någon mera dramatisk ökning av målbalansen. Antalet balanserade mål och ärenden uppgick vid senaste årsskiftet till 1 629 mot 1 595 ett år tidigare. Detta är visserligen mer än vad som gällde för fem år sedan och också mer än vad som behövs för en jämn sysselsättning — erfarenheten visar att den gränsen går vid ungefär 1 200. Ännu är dock situationen inte direkt alarmerande, även om utvecklingen inger vissa farhågor.

En fråga av särskilt intresse för de rättssökande är omloppstiderna för målen i HD, dvs. den tid som förflyter från det att ett mål kommer in till dess att ett slutligt avgörande föreligger. Dessa tider varierar givetvis i hög grad, beroende framför allt på målens art. I somliga fall kommer ett slutligt beslut inom några dagar, i andra dröjer det flera år. Den genomsnittliga omloppstiden utgjorde för samtliga under år 1993 avgjorda mål 122 dagar, dvs. fyra månader. Stora skillnader gäller emellertid mellan brottmål och tvistemål. För brottmålen var tiden 81 dagar och för tvistemålen 238 dagar. Ser man enbart till de mål som avgjordes efter prövning i sak, alltså inte bara genom ett avslag på dispensansökan, utgjorde den genomsnittliga omloppstiden för brottmålen 312 dagar och för tvistemålen 649 dagar. Den tid som i genomsnitt gick åt för avgörande av dispensfrågan var för brottmålen 72 dagar och för tvistemålen 196 dagar.

De återgivna siffrorna visar tydligt på vad som är ett problem, nämligen att tvistemålen tenderar att bli liggande. I någon mån kan detta bero på parterna — det är inte ovanligt att det begärs anstånd för utveckling av talan både en och flera gånger — men huvudorsaken är att så många andra mål tränger sig före. Särskilt brottmålen är i stor utsträckning av förturskaraktär, men detsamma gäller också t. ex. många exekutionsrättsliga mål.

Trots det kraftigt ökande målantalet har det varit möjligt att under senare år minska antalet ledamöter i HD. Efter att en lång tid ha legat omkring 25 har antalet nu gått

ner till 22. Detta är det lägsta antal som har förekommit sedan början av seklet och motsvarar det i rättegångsbalken föreskrivna minimiantalet. Någon ytterligare minskning kan alltså inte ske utan att lagen ändras. Nu har regeringen på HDs initiativ lagt fram förslag om att minimiantalet skall sänkas till 20. Visserligen framstår domstolen för närvarande knappast som överbemannad, men det har ansetts olämpligt att en eventuellt möjlig sänkning skulle förhindras av lagregler. En orsak till att det kan vara svårt att mera permanent minska ledamotsantalet ytterligare är att en viss beredskap behövs bl. a. för att tillgodose behovet av extra lagrådsavdelningar. Arbetsrytmen i regeringskansliet är sådan att det säsongmässigt uppstår toppar i lagrådsarbetet när sista dag för avlämnande av propositioner närmar sig. Då kan det krävas av HD och Regeringsrätten att de med kort varsel kan friställa ledamöter för tjänstgöring i lagrådet.

Minskningen av antalet ledamöter har också fört med sig en annan förändring, nämligen att antalet avdelningar i HD, som under en lång följd av år har varit tre, nu har minskats till två, vardera med nio à tio ledamöter. Avdelningar med sex ledamöter, som det annars skulle bli fråga om, har visat sig vara alltför sårbara med tanke på jävssituationer och andra förhinder.

Att domstolen har kunnat klara ett kraftigt ökat målantal med ett mindre antal ledamöter beror till helt övervägande del på de ändrade domförhållningsregler som infördes år 1981. Sedan dess kan beslut i frågor om prövningstillstånd meddelas av en ledamot i stället för tre. Möjligheten till enmansprövning utnyttjades till en början i ca 40 % av målen. Andelen har härefter gradvis ökat och ligger nu över 80 %. Mycket längre lär man inte kunna gå på denna väg. Andra reformer har inneburit att vissa mål och ärenden, bl. a. ärenden om extraordinära rättsmedel, nu kan avgöras av tre ledamöter — vissa resningsärenden t. o. m. av en ledamot — i stället för som tidigare av fem. Numera prövas nio av tio resningsärenden i en mindre sammansättning än fem ledamöter. Även detta har givetvis påverkat justitierådets arbetsbörda och det samlade resultatet av domförhållningsreformerna är att ledamöternas tid till betydligt större del än förr kan ägnas åt HDs huvudsakliga uppgift, prejudikatskapandet.

Den effektivitetsökning som ändrade domförhållningsregler har medfört för ledamöternas del har inte i samma utsträckning kommit organisationen i övrigt till godo. Varje mål måste ju hanteras administrativt, alltifrån diarieföring och lottning över beredning och föredragning till expediering. Förenklade rutiner och utnyttjande av modern teknik har otvivelaktigt ökat effektiviteten avsevärt, och ännu något mer kan kanske åstadkommas i den vägen. I längden är det dock svårt att se hur en ständigt svällande mängd av mål skall kunna tas om hand med nuvarande organisation.

Olle Höglund redogör i sin artikel för några reformer som stod för dörren år 1989 och som nu har genomförts. Avslutningsvis skall jag säga några ord om hur detta har slagit igenom.

En reform innebär att HD har fått utökade möjligheter att ge *partiellt prövningstillstånd*. Tidigare kunde det enda sättet att få upp en prejudikatfråga vara att ge prövningstillstånd för målet i dess helhet, vilket kunde dra med sig en tidsödande och komplicerad prövning av bevisfrågor och invändningar utan allmänt intresse. Inför det perspektivet var det inte ovanligt att HD slutligt stannade för att prejudikatet inte var värt den arbetsinsats som krävdes — dessutom fanns ju ofta en risk att prejudikatfrågan skulle gå förlorad exempelvis till följd av en ändrad bedömning av någon annan fråga i målet. Nu kan HD begränsa ett prövningstillstånd till att gälla "en viss fråga, vars prövning är av vikt för ledning av rättstillämpningen (prejudikatfråga)" (54 kap. 11 § RB). Härigenom har det blivit möjligt att ur ett omfattande mål isolera den fråga som bedöms ha prejudikatintresse och inskränka prövningen till den. På

motsvarande sätt kan prövningen av ett av RÅ, JK eller JO fullföljt mål begränsas genom ett beslut av HD (54 kap. 11 a §).

HD har i ganska stor omfattning gjort bruk av möjligheten att begränsa sin prövning till en prejudikatfråga och erfarenheterna av det nya systemet är övervägande goda. Som ett från arbetsekonomisk synpunkt särskilt lyckosamt exempel kan nämnas NJA 1992 s. 691. I detta mål lyckades HD genom att begränsa prövningen av ett av RÅ fullföljt åtal för svindleri till en viss prejudikatfråga undvika en huvudförhandling med flera tilltalade som sannolikt skulle ha tagit flera veckor i anspråk. Något mera tveksam kan man kanske ställa sig till NJA 1991 s. 739, där HD först prövade frågan huruvida en viss sorts stämpelkort var att anse som en urkund i brottsbalkens mening och, sedan den frågan besvarats jakande, frågan huruvida det åtalade förfarande där stämpelkortet hade begagnats utgjorde urkundsförfalskning. Även den frågan besvarades jakande, varefter HD slutligen vägrade prövningstillstånd i återstående delar av målet, med påföljd att hovrättens fällande dom efter två domar i HD stod fast.

En från HDs synpunkt tilltalande lösning, som kanske inte väcker samma entusiasm i hovrätterna, är att HD, efter att ha prövat en prejudikatfråga efter partiellt prövningstillstånd, återförvisar målet till hovrätten, som har att pröva det på nytt med utgångspunkt i den bedömning av prejudikatfrågan som HD har stannat för. Exempel på sådana fall är NJA 1990 s. 714, där HD i ett mål om tomträttsavgäld intog en annan ståndpunkt än hovrätten rörande den ränta som skulle läggas till grund för avgäldens bestämmande, NJA 1991 s. 512 II, där HD fann att hovrätten inte borde ha nöjt sig med att lägga upplysningar från polisförhör och domstolsförhandlingar i utlandet till grund för en fällande dom i ett narkotikamål, samt NJA 1992 s. 823, där HD kom till ett annat resultat än hovrätten i en fråga om tillämplig lag på ett internationellt rättsförhållande. Mycket ofta har dock målet kunnat avslutas efter det att prejudikatfrågan blivit löst, antingen så att prövningstillstånd meddelats i resten av målet och hovrättens dom ändrats, t. ex. i den formen att ett åtal ogillats (t. ex. NJA 1993 s. 245), eller också så att prövningstillstånd i målet i övrigt vägrats med påföljd att hovrättens dom blivit stående (t. ex. NJA 1992 s. 337 och s. 773).

Ett partiellt prövningstillstånd kan exempelvis gälla den straffrättsliga bedömningen av den gärning hovrätten har funnit vara begången. En huvudförhandling i HD kan då komma att röra endast frågan hur en gärning, som den tilltalade påstår sig vara oskyldig till, skall klassificeras rättsligt. En sådan ordning kan kanske vara svår att förstå och acceptera för den enskilde. Redan tidigare har dock liknande situationer kunnat uppstå, t. ex. då prövningen begränsats till frågor om påföljdsval eller särskild rättsverkan, såsom utvisning. Exempel på ett fall av nu berörd art är NJA 1993 s. 310, där HD i ett av RÅ fullföljt mål angående ansvar för ett sexuellt övergrepp mot en åttaårig flicka begränsade prövningen till att avse frågan hur den tilltalades handlande, ”utifrån vad hovrätten funnit utrett”, var att bedöma. Sedan HD kommit till ett annat resultat än hovrätten i detta avseende utvidgades prövningen att omfatta också påföljden, varefter straffet skärptes. Detta visar på en annan komplikation i fall då en partiell prövning sker efter huvudförhandling. Prövningen kan då leda till att en vilandeförklarad fråga behöver tas upp. För att det inte skall bli nödvändigt att hålla ytterligare en huvudförhandling kan det vara lämpligt att parterna redan vid den första förhandlingen får tillfälle att lägga fram utredning och framföra synpunkter även i den vilandeförklarade delen.

Beträffande den likaledes år 1989 införda möjligheten för en tingsrätt att med parternas samtycke *hänskjuta* en i ett mål uppkommen *prejudikatfråga* till prövning av HD eller, som det populärt uttrycks, ”ta hissen till HD” (56 kap. 15 § RB), föreföll det länge som om denna regel hade fallit i glömska eller råkat i vanrykte. En orsak härtill

skulle kunna vara att möjligheten har kopplats till villkoret att parterna har kommit överens om att inte överklaga tingsrättens dom i målet. Nu har emellertid ett ärende av detta slag kommit in till HD och föranlett prövningstillstånd. Det gäller vissa frågor om separationsrätt som har aktualiserats i försäkringsbolaget Njords konkurs. Förhoppningsvis kommer saken upp till avgörande före sommaren.

Ytterligare en nyhet är fullföljdsförbud med ventil, dvs. att hovrättens avgörande är slutgiltigt såvida inte hovrätten medger att det får överklagas. En sådan ordning har införts för bl. a. mål om underhållsbidrag och lönegarantimål. Det är svårt att ur HDs perspektiv bedöma effekten av detta. När ett överklagande sker utan hovrättens medgivande blir det snarare ett större omak för HD, eftersom överklagandet då skall avvisas av en tremansavdelning i stället för att vägras prövningstillstånd av en ledamot. Det finns dock ingen anledning att tro annat än att systemet är ganska effektivt när det gäller att avhålla från obefogade överklaganden. Det kan därför vara lockande att gå vidare på den inslagna vägen om måltillströmningen till HD blir för svårbemästrad. Principiellt måste man dock ställa sig tveksam till ett system som innebär att det är hovrätten själv som bestämmer vilka av dess domar och beslut som får överklagas.

Anders Knutsson